

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: АЛГОРИТМ, ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ

©2018 ПИСАРЕВСЬКИЙ І. М., ЄВДОКИМОВ О. В.

УДК 334.025

Писаревський І. М., Євдокимов О. В. Взаємодія суб'єктів місцевого самоврядування: алгоритм, цілі та завдання

Метою даної публікації є розкриття проблем, що виникають у сфері взаємодії членів територіальної громади з органами та посадовими особами місцевого самоврядування (МС) з приводу його здійснення, та потенційні шляхи вирішення вказаних проблем. У рамках проведеного дослідження було розкрито такі проблеми взаємодії суб'єктів МС, як: недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує порядок взаємодії суб'єктів МС; надмірна громоздкість структури апарату публічного управління; незацікавленість сторін МС у співробітництві; відсутність довіри між органами місцевого самоврядування та громадою; відсутність ефективного механізму реалізації зворотного зв'язку; низький рівень громадської свідомості населення та, як результат, відсутність ефективного алгоритму реалізації МС.

Ключові слова: зворотний зв'язок, алгоритм взаємодії, суб'єкт місцевого самоврядування.

Бібл.: 11.

Писаревський Ілля Матвійович – доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

Євдокимов Олександр Валерійович – асистент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: oleksandr.yevdokimov@kname.edu.ua

УДК 334.025

Писаревский И. М., Евдокимов А. В. Взаимодействие субъектов местного самоуправления: алгоритм, цели и задачи

Целью данной публикации является раскрытие проблем, возникающих в сфере взаимодействия членов территориальной общины с органами и должностными лицами местного самоуправления (МС) по поводу его осуществления, и потенциальные пути решения указанных проблем. В рамках проведенного исследования были раскрыты такие проблемы взаимодействия субъектов МС, как: несовершенство нормативно-правовой базы, регламентирующей порядок взаимодействия субъектов МС; чрезмерная громоздкость структуры аппарата публичного управления; незаинтересованность сторон МС в сотрудничестве; отсутствие доверия между органами местного самоуправления и общественностью; отсутствие эффективного механизма реализации обратной связи; низкий уровень общественного сознания населения и, как результат, отсутствие эффективного алгоритма реализации МС.

Ключевые слова: обратная связь, алгоритм взаимодействия, субъект местного самоуправления.

Библ.: 11.

Писаревский Илья Матвеевич – доктор экономических наук, профессор, декан факультета менеджмента, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

Євдокимов Олександр Валерійович – асистент кафедри туризму і готельного господарства, Харківський національний університет міського господарства ім. А. Н. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: oleksandr.yevdokimov@kname.edu.ua

UDC 334.025

Pysarevskiy I. M., Yevdokimov O. V. The Interaction of Local Self-Government Entities: Algorithm, Objectives and Tasks

The publication is aimed at disclosing the problems arising in the sphere of interaction of the members of a territorial community with the bodies and officials of local self-government (LSG) concerning its implementation, and potential ways of solving these problems. Within the terms of the carried out research the following problems of interaction of LSG entities have been disclosed: imperfection of normative-legal base regulating the procedure of interaction of LSG entities; excessive cumbersome structure of the public administration apparatus; lack of interest of the LSG parties in cooperation; lack of trust between local authorities and the public; lack of an effective mechanism for the implementation of feedback; low level of public consciousness of the population and, as result, absence of an effective algorithm for implementation of LSG.

Keywords: feedback, interaction algorithm, local self-government entity.

Bibl.: 11.

Pysarevskiy Illia M. – D. Sc. (Economics), Professor, Dean of the Faculty of Management, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

Yevdokimov Olexandr V. – Assistant of the Department of Tourism and Hospitality, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: oleksandr.yevdokimov@kname.edu.ua

З 2014 р. в Україні триває реформа місцевого самоврядування (МС) і територіальної організації влади, метою якої є наближення влади до людей і, як наслідок, полегшення та більш ефективна взаємодія українського населення з посадовими особами та органами, покликаними вирішувати його соціальні та економічні проблеми. Незважаючи на це, через низку причин рівень взаємодії між керівництвом і населенням громади все ще залишається недостатнім для повного розкриття потенціалу даної форми організації територіального устрою.

Чимало вітчизняних і закордонних дослідників присвятили свої роботи вивченню даної проблеми, серед яких можна виділити Я. Ваніну, В. Кравченко,

М. Левчука, О. Лиску, Л. Мурковича, О. Ярмиша, В. Серьогіна, Н. Серьогіну, Я. Горобець, Г. Шаульську та багатьох інших.

Метою даної публікації є визначення проблем, що підлягають розв'язанню в контексті оптимізації взаємодії органів МС та членів територіальної громади, а також пошук потенційних шляхів їх вирішення.

Формування ефективного алгоритму взаємодії суб'єктів МС, перш за все, потребує аналізу проблем, що можуть перешкоджати його реалізації на тому чи іншому етапі. На думку авторів, головними є такі проблеми участі членів громади в місцевому самоврядуванні:

1. *Недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує порядок взаємодії суб'єктів МС.* Кандидат юридичних наук Н. Серьогіна характеризує нинішній стан нормативно-правової бази МС таким чином: «...Законом («Про місцеве самоврядування в Україні» – прим. авт.) не повністю врегульовано питання управління комунальною власністю, міжбюджетних відносин, різних форм безпосередньої участі громадян у виконанні завдань та функцій місцевого самоврядування, взаємовідносин органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з відповідними органами державної влади та їх посадовими особами, а також форм взаємодії територіальних громад, співробітництва у реалізації спільних проєктів... конституційні норми про місцеве самоврядування не отримують належної конкретизації на рівні законодавчих актів... Незважаючи на закріплену в Конституції України (ст. 92) вимогу визначати засади місцевого самоврядування «виключно законами України», в чинному законодавстві продовжують переважати підзаконні акти. Велика кількість правових актів, затверджених до прийняття Конституції України, не відповідають їй. Значна частина прийнятих законів спрямована на зміну й доповнення чинних правових актів, що свідчить про нестабільність та недосконалість нормативно-правової бази в цілому. Залишається невирішеною проблема приведення законодавства України у відповідність до міжнародно-правових стандартів організації місцевого самоврядування. Законодавство формується під впливом різних концепцій місцевого самоврядування. Об'єднує ці закони муніципальний патерналізм, а не створення умов для самореалізації громадян через узгоджене функціонування механізмів самоорганізації і самоуправління» [9].

2. *Надмірна громіздкість структури апарату публічного управління.* Як показує вітчизняний і закордонний досвід публічного адміністрування, максимальна ефективність управління певною територіальною одиницею досягається за визначеного обсягу та ступеня ієрархічності управлінського апарату, перевищення яких призводить лише до зниження зазначеної ефективності. Г. Шаульською пропонується така структура органів місцевого та державного управління:

- «– старостат – рада об'єднаної територіальної громади з виконавчим комітетом;
- рада об'єднаної територіальної громади з виконавчим комітетом – обласна рада з виконавчим комітетом;
- міська рада обласного центру з виконавчим органом – обласна рада з виконавчим комітетом;
- центральні органи влади – обласна рада з виконавчим комітетом. Інститут префектури на місцевому рівні пропонуємо лише для перехідного періоду, але з функціями, повноваженнями і механізмами взаємодії, що не будуть суперечити принципам самоврядування» [10].

3. *Незацікавленість сторін МС у співробітництві.* Невід'ємним елементом взаємодії суб'єктів МС є своєчасне та в повному обсязі інформування кожної із сторін про суспільно значущі заходи, до яких вдається інша сторона. Проте, як зазначається авторами роботи «Демократизація участі громадян у регіональному управлінні», «До ... проблем, пов'язаних з активізацією участі громадськості у суспільному житті, слід ... віднести і абсолютну незацікавленість представників державної влади та місцевого самоврядування у забезпеченні публічності та прозорості їхньої діяльності, створенні більших можливостей для доступу громадян до інформації про формування і використання суспільних коштів, опір переважній частині бюрократичного апарату демократичним процесам, які відбуваються у країні» [8].

Яскравий приклад такої ситуації наводить старший науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові Валентина Засадо: «Так, Закон України «Про місцеве самоврядування» у п. 1 статті 59 вказує, що рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі рішень. Пункт 5 статті 59 визначає що рішення ради нормативно-правового характеру набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення, якщо радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень в дію. Але діючий закон жодним чином не регламентує, у які терміни та у який спосіб дані рішення мають бути оприлюднені. Пункт 11 цієї ж статті визначає що акти органів та посадових осіб МС доводяться до відома населення. Та знову жодного визначення, коли та у який спосіб це має бути зроблено» [7].

4. *Відсутність довіри між органами місцевого самоврядування та громадою.* Як зазначає у своїй публікації на споріднену тематику Л. Муркович, «рівень довіри громадян щодо чесності діяльності органів влади будь-якого рівня сьогодні є нижчим, ніж в країнах Європейського Союзу ... Подібні тенденції зумовлені розчаруванням громадян у професійності та порядності працівників місцевої влади, переконанням у неможливості останніх допомогти у вирішенні нагальних проблем сьогодення» [6]. Свідчення відсутності довіри органів МС до членів громади також наводяться О. Лискою: «Найнижчий рівень (участі членів територіальної громади в МС – прим. авт.) (відсутність інформування) відображає ситуацію, коли у членів територіальної громади відсутня об'єктивна, своєчасна, повна та точна інформація про діяльність органів і посадових осіб МС та прийняті ними рішення. Порушуються основні принципи інформаційних відносин. Рішення приймаються виключно органами влади без будь-якого впливу з боку місцевих жителів» [5].

5. *Відсутність ефективного механізму реалізації зворотного зв'язку.* За словами вітчизняного

дослідника даної проблеми М. Левчука, «низький рівень владно-громадської взаємодії на рівні місцевого самоврядування в Україні є спадком радянської командно-адміністративної системи державного управління, яка впроваджувала свою політику, практично не беручи до уваги точку зору громадськості щодо рівня якості державно-управлінських послуг та відповідності рішень місцевих органів влади інтересам, потребам та очікуванням членів територіальної громади» [4]. На думку авторів, однією з основних причин формування свого часу такої системи стала не стільки незацікавленість влади у задоволенні потреб населення, скільки відсутність технічної та організаційної бази для налагодження ефективної системи зворотного зв'язку між ними.

Суттєвим проривом у вирішенні даної проблеми на державному рівні та рівні міст було впровадження діючою владою системи електронних петицій, завдяки якій кожен українець отримав можливість висувати власні пропозиції у сфері забезпечення життєдіяльності та соціально-економічного розвитку відповідної території. Однак на рівні громад дана практика впроваджується дуже повільно, і все ще існують численні сільські та селищні громади, члени яких або не є проінформованими про існування і важливість даної системи, або не мають на її впровадження необхідних ресурсів. Через це ради цих громад мають обмежені можливості задоволення потреб, які для рядових членів є пріоритетними.

Водночас Я. Горобець вбачає вирішення проблеми низької ефективності комунікації та взаємоконтролю між органами МС та населенням у збільшенні «зони дотику» між ними за рахунок створення спеціальних органів з обох сторін: «Для досягнення передбачуваної мети перед органами публічного управління та населення будуть поставлені такі завдання:

- розширення кола суб'єктів комунікаційної взаємодії, як з боку органів місцевого самоврядування, так і з боку суспільства;

- координація діяльності органів влади повинна здійснюватися під наглядом громадських експертних рад і комісій, які будуть мати повноваження впливати на прийняття рішень» [2].

6. *Низький рівень громадської свідомості населення.* Левова частка нинішнього населення України народилася та виросла за часів Радянського Союзу, а отже, звикла повністю перекладати відповідальність за власний добробут на керуючі органи. Проте система місцевого самоврядування не може існувати інакше, як на папері, без активної участі населення в цьому процесі. Як зазначає В. Кравченко, «вони (територіальні громади – прим. авт.) ще не стали спільнотами людей, об'єднаних не лише спільним проживанням, а й спільними інтересами та спільною участю у вирішенні питань місцевого значення, спільною відповідальністю за розвиток села, селища, міста,

а в суспільній свідомості місцеве самоврядування ще ототожнюється з місцевими органами влади та їхніми посадовими особами» [3].

Першим кроком до вирішення даної проблеми вбачається обізнаність членів громади про інструменти впливу на склад і політику органів МС і готовність до їх використання. Найпопулярнішим з них, безумовно, є «місцеві вибори – вибори депутатів відповідної місцевої ради та сільських, селищних, міських голів» [7], проте, як влучно зазначає у своїй роботі Я. Ваніна, «Демократію не можна звести лише до виборчих інститутів та процесів, оскільки це спричиняє розрив між виборцями та обраними ними представниками влади. Сьогодні в Україні існує реальна потреба створити ефективні механізми спілкування та взаємодії між громадянами та їхніми представниками у міжвиборчі періоди» [1]. Такими механізмами О. Ярмиш та В. Серьогін пропонують зробити:

- «– місцевий референдум – форма вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення;

- загальні збори громадян – збори всіх або частини жителів територіальної громади за місцем проживання для вирішення питань місцевого значення;

- місцеві ініціативи – пропозиція членів громади про обов'язковий розгляд на відкритому засіданні ради будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування;

- громадські слухання – це заслуховування не рідше одного разу на рік громадою звітів депутатів ради і посадових осіб місцевого самоврядування, під час якого можуть порушуватися різні питання і вноситися пропозиції з питань місцевого значення;

- організація й участь у мітингах, походах, демонстраціях, пікетуваннях на місцевому рівні;

- участь населення в роботі органів місцевого самоврядування на добровільних засадах (як експерти, спеціалісти, консультанти, громадські контролери)» [11].

Висвітлюючи проблему довіри між суб'єктами місцевого самоврядування, Л. Муркович зазначає, що «досягнення загального консенсусу між суб'єктами місцевого самоврядування щодо поліпшення управління на місцевому рівні можливе лише за умови широкого використання місцевими Радами методологій участі членів місцевих громад в процесах прийняття важливих для населення рішень». Однак, на думку авторів, залучення органами самоврядування членів громад до самого процесу місцевого самоврядування є ефективним методом вирішення і проблеми підвищення рівня громадської свідомості також.

Члени громади та її керівні органи спільно реалізують управління своєю територією, і ефективність даного процесу безпосередньо залежить від розуміння кожною із сторін своєї ролі в даному процесі та здатності максимально ефективно реалізувати по-

тенціал своєї ролі. О. Лиска розкриває роль членів громади таким чином: «Члени територіальної громади виконують у місцевому самоврядуванні такі функції: виявляють проблеми та потреби, важливі для населення (функція індикації); допомагають органам влади визначити рівень задоволеності жителів якістю послуг (функція оцінювання); сприяють виробленню нових ідей, пошуку нових рішень проблем, оцінці альтернатив різних рішень (функція генерації); прискорюють процеси реалізації ухвалених рішень (функція каталізу); забезпечують можливість територіальної громади контролювати процеси розробки, прийняття та реалізації органами влади управлінських рішень (функція контролю)» [5].

Звищезазначеного випливає, що найбільш продуктивний діалог між керівними органами та населенням громади буде досягнутий за умов своєчасного та повноцінного виконання першими таких функцій:

- ✦ збір інформації про актуальні проблеми громади у її членів;
- ✦ формування поточного бюджету залежно від пріоритетів громади;
- ✦ спільне з членами громади вироблення стратегії розвитку;
- ✦ систематичне звітування про виконану роботу.

Отже, вважаємо оптимальним такий алгоритм взаємодії між керівними органами та населенням громади.

1. Збір даних про соціально-економічний стан громади та виявлення наявних проблем, збір пропозицій з розвитку громади.
2. Спільне формування завдань, їх оцінка та визначення порядку фінансування та виконання залежно від пріоритетності.
3. За результатами п. 2 – формування бюджетів забезпечення та розвитку.
4. Виконання сформованих бюджетів.
5. Звітування органами та посадовими особами МС перед громадою про виконану роботу.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження виявлено та проаналізовано проблеми, що можуть спіткати членів громади, її керівні органи та посадових осіб на шляху до ефективної взаємодії, а саме: недосконалість нормативно-правової бази, що регулює взаємодію суб'єктів МС; відсутність довіри між органами місцевого самоврядування та громадою; відсутність ефективного механізму реалізації зворотного зв'язку та низький рівень громадської свідомості населення. Здійснити спробу покращення взаємодії суб'єктів місцевого самоврядування пропонується за допомогою такого алгоритму: формулювання цілей та завдань функціонування та розвитку муніципального утворення; збір даних про соціально-економіч-

ний стан громади та виявлення наявних проблем; урахування пропозицій з розвитку громади; спільне формування завдань, їх оцінка та визначення порядку фінансування та виконання залежно від пріоритетності; за результатами п. 2 – формування бюджетів забезпечення та розвитку; виконання сформованих бюджетів; звітування органами та посадовими особами МС перед громадою про виконану роботу.

Ефективність запропонованого алгоритму та можливість його застосування при взаємодії територіальних громад між собою потребує подальшого дослідження з подальшою деталізацією та вдосконаленням. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ваніна Я. А.** Активізація участі громад у місцевому самоврядуванні. URL: <http://82-117-235-189.gpon.sta.kh.velton.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/15.pdf>
2. **Горобець Я. В.** Взаємодія органів публічного управління та населення як ефективний інструмент сталого розвитку територій // Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення : матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції (20 жовтня 2017 р., м. Дніпро). URL: http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2017_10_20_material_erep.pdf#page=111
3. **Кравченко В. В.** Конституційне право України : навч. посіб. 3-є вид., виправ. і допов. Київ : Атіка, 2004. 512 с.
4. **Левчук М. Г.** Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf
5. **Лиска О. Г.** Участь територіальної громади в місцевому самоврядуванні. URL: <http://ifs.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/19.pdf>
6. **Муркович Л. И.** Направления улучшения взаимодействия членов территориальной общины и местных органов власти в Украине. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/napravleniya-uluchsheniya-vzaimodeystviya-chlenov-territorialnoy-obschiny-i-mestnyh-organov-vlasti-v-ukraine>
7. Напрями активізації участі громадськості у місцевому самоврядуванні в містах України / Регіональний філіал у м. Львові. 2015. № 9. Серія «Громадянське суспільство». URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/gromadsk.pdf
8. **Кириленко О., Кириленко О.** Демократизація участі громадян у регіональному управлінні. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15. № 1. С. 121–138. URL: <http://jeej.tneuedu.ua/index.php/ukjee/article/view/860>
9. **Серьогіна Н.** Колізії в законодавстві щодо формування та реалізації програм соціально-економічного розвитку територій // Проблематика процесу децентралізації надання послуг в об'єднаних територіальних громадах : матеріали доповідей «круглого столу». URL: http://ipk.edu.ua/krugli_stoli/materials/materiali.pdf#page=58
10. **Шаульська Г. М.** Деякі пропозиції щодо вдосконалення сучасної системи публічного адміністрування // Публічне врядування в Україні: стан, виклики та перспективи розвитку : матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю, присвяченої 100-річчю державної служби в Україні (м. Київ,

25 травня 2018 р.) URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/150/files/19ba1715-8ea7-4d0a-be98-a749c2fc4091.pdf#page=112>

11. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. М. Тодики. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 672 с.

REFERENCES

Horobets, Ya. V. "Vzaiemodiia orhaniv publichnoho upravlinnia ta naselennia yak efektyvnyi instrument staloho rozvytku terytorii" [The interaction of public administration and the public as an effective tool for the sustainable development of territories]. *Stalyi rozvytok terytorii: problemy ta shliakhy vyrishennia*. 2017. http://dridu.dp.ua/konf/konf_dridu/2017_10_20_material_erep.pdf#page=111

Kravchenko, V. V. *Konstytutsiine pravo Ukrainy* [Constitutional Law of Ukraine]. Kyiv: Atika, 2004.

Kyrylenko, O., and Kyrylenko, O. "Demokratyzatsiia uchasti hromadian u rehionalnomu upravlinni" [Democratization of citizen participation in regional governance]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*. 2016. <http://jeej.tneu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/860>

Levchuk, M. H. "Vzaiemodiia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta hromadskykh obiednan v umovakh detsentralizatsii derzhavno-upravlinskykh posluh" [Interaction of local self-government bodies and public associations in the conditions of decentralization of state-management services]. http://academy.gov.ua/ej/ej7/doc_pdf/levchuk.pdf

Lyska, O. H. "Uchast terytorialnoi hromady v mistsevomu samovriaduvanni" [Participation of the territorial community in local self-government]. <http://ifs.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/19.pdf>

Murkovich, L. I. "Napravleniya uluchsheniya vzaimodeystviya chlenov territorialnoy obshchiny i mestnykh organov vlasti v Ukraine" [Directions for improving the interaction of members of the territorial community and local authorities in Ukraine]. <https://cyberleninka.ru/article/v/napravleniya-uluchsheniya-vzaimodeystviya-chlenov-territorialnoy-obshchiny-i-mestnyh-organov-vlasti-v-ukraine>

"Napriamy aktyvizatsii uchasti hromadskosti u mistsevo-mu samovriaduvanni v mistakh Ukrainy" [Areas of activation of public participation in local self-governance in Ukrainian cities]. http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_analit/gromadsk.pdf

Seryohina, N. "Kolizii v zakonodavstvi shchodo formuvannia ta realizatsii prohram sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorii" [Collisions in the legislation on the formation and implementation of programs of socio-economic development of territories]. *Problematyka protsesu detsentralizatsii nadannia posluh v obiednanykh terytorialnykh hromadakh : materialy dopovidei «kruhloho stolu»*. http://ipk.edu.ua/krugli_stoli/materials/матеріали.pdf#page=58

Shaulska, H. M. "Deiaki propozytsii shchodo vdoskonalennia suchasnoi systemy publichnoho administruvannia" [Some suggestions for improving the modern system of public administration]. *Publichne vriaduvannia v Ukraini: stan, vyklyky ta perspektyvy rozvytku*. 2018. <http://academy.gov.ua/pages/dop/150/files/19ba1715-8ea7-4d0a-be98-a749c2fc4091.pdf#page=112>

Vanina, Ya. A. "Aktyvizatsiia uchasti hromad u mistsevomu samovriaduvanni" [Activation of community participation in local self-government]. <http://82-117-235-189.gpon.sta.kh.velton.ua/e-book/db/2008-1/doc/2/15.pdf>

Yarmysh, O. N., and Seryohin, V. O. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia v Ukraini* [Public construction and local government in Ukraine]. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav, 2002.